

ГЕРСАК В. А.,аспірант кафедри цивільного права
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 347.65:347.966(477)(043.3)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.82>**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ
ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ, У РАЗІ СМЕРТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ
(НА МАТЕРІАЛАХ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)**

У статті досліджено проблеми спадкування у випадку смерті військовослужбовців крізь призму судової практики. Встановлено на підставі аналізу судової практики, що вже склалася за роки війни, основні групи проблем, що виникають у зв'язку з відкриттям спадщини. Здійснено класифікацію справ відповідно до проблем, що виникають. До груп проблем віднесено: 1) проблеми, пов'язані із встановленням факту смерті військовослужбовців; 2) проблеми, пов'язані зі встановленням факту, але вже іншого характеру – факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу; 3) встановлення батьківства військовослужбовця, що загинув; 4) встановлення факту перебування на утриманні, оскільки вони можуть бути не пов'язані з встановленням факту фактичних відносин без укладення шлюбу; 5) встановлення факту родинних відносин; 6) визнання права на одержання виплат в порядку спадкування, а також отримання недоотриманих коштів різного характеру; 7) розпорядження кріоконсервованим біологічним матеріалом; 8) визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, 9) забезпечення позову, про визнання шлюбу неукладеним тощо, але вони не є чисельними. Зроблено висновок, з огляду на судову практику, що найбільш поширеними проблемами є проблеми встановлення фактів, що мають юридичне значення і насамперед, встановлення факту смерті. Зазначається, що позови стосуються при встановленні фактів, що мають юридичне значення, встановлення факту смерті та визнання особи померлою. З огляду на різницю у правових наслідках відповідей, як правило, наголошує у спірних випадках на необхідності застосування ст. 46, а не 315 ЦПК України. Зроблено висновок, що аналіз судової практики, що склалася з відповідної категорії справ, дає підстави для висновку, що суди, застосовуючи норми права, керуються також і вимогами справедливості, враховуючи обставини, в яких опинилися заявники після повномасштабного військового вторгнення держави-агресора на територію України та об'єктивні складнощі, які можуть виникнути у них при наданні доказів на підтвердження відповідного факту.

Ключові слова: військовослужбовці, правонаступництво, спадкові правовідносини, юридичні факти, встановлення факту смерті, оголошення особи померлою, воєнний стан.

Hersak V. A. Problematic issues of establishing facts of legal significance in the event of the death of a serviceman (based on judicial practice)

The article examines the problems of inheritance in the event of the death of servicemen through the prism of judicial practice. Based on the analysis of judicial practice that has already developed during the war years, the main groups of problems that arise in connection with the opening of inheritance are established. The cases are classified according to the problems that arise. The groups of problems include:

1) problems related to establishing the fact of the death of servicemen; 2) problems related to establishing a fact, but of a different nature – the fact of living in one family without registering a marriage; 3) establishing the paternity of a deceased serviceman; 4) establishing the fact of being dependent, since they may not be related to establishing the fact of de facto relations without marriage; 5) establishing the fact of family relations; 6) recognition of the right to receive payments in the order of inheritance, as well as receiving unreceived funds of various nature; 7) disposal of cryopreserved biological material; 8) determination of an additional term for submitting an application for acceptance of inheritance, 9) securing a claim, for recognizing a marriage as not concluded, etc., but they are not numerous. It was concluded, taking into account judicial practice, that the most common problems are the problems of establishing facts of legal significance and, first of all, establishing the fact of death. It is noted that claims concern, when establishing facts of legal significance, establishing the fact of death and recognizing a person as deceased. Given the difference in legal consequences, the defendant, as a rule, emphasizes in disputed cases the need to apply Art. 46, and not 315 of the Code of Civil Procedure of Ukraine. It is concluded that the analysis of the judicial practice that has developed in the relevant category of cases gives grounds for concluding that the courts, when applying the rules of law, are also guided by the requirements of justice, taking into account the circumstances in which the applicants found themselves after the full-scale military invasion of the aggressor state into the territory of Ukraine and the objective difficulties that may arise for them when providing evidence to confirm the relevant fact.

Key words: *military personnel, succession, hereditary legal relations, legal facts, establishment of the fact of death, declaration of a person deceased, martial law.*

Вступ. Правові проблеми, що виникають при спадкуванні у мирний час і під час дії воєнного стану, вирізняються за своїм характером. Це пов'язано, насамперед, з появою окремої категорії спадкодавців – військовослужбовців. У мирний час ризики для них є незрівнянно меншими, а отже, спадкові відносини, в яких вони є суб'єктами, мало вирізняються серед всіх інших подібних відносин і вони можуть бути у цих відносинах як спадкодавцями, так і спадкоємцями. У воєнний час, як правило, військовослужбовці виступають у ролі саме спадкодавців.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1] воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, зазначений Закон та Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України (ст. 2 зазначеного Закону України) [2].

Отже, спадкові правовідносини, що виникають у випадку смерті військовослужбовців, є наразі найбільш поширеною категорією, яка до того ж, має певну специфіку з огляду як на воєнний стан, так і на правове положення спадкодавця. Зазначене свідчить про актуальність теми і доцільність розгляду тих її аспектів, які знайшли відображення у судовій практиці і свідчать про наявність певних проблем, що потребують свого вирішення.

Постановка завдання. Аналіз судової практики і останніх досліджень та публікацій. Аналіз судової практики, що вже склалася за роки війни, дозволяє згрупувати ті проблеми, що виникають у зв'язку з відкриттям спадщини, у декілька груп. До них можна віднести: 1) проблеми, пов'язані із встановленням факту смерті військовослужбовців; 2) проблеми, пов'язані зі встановленням факту, але вже іншого характеру – факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу; 3) встановлення батьківства військовослужбовця, що загинув; 4) встановлення факту перебування на утриманні, оскільки вони можуть бути не пов'язані з встановленням факту фактичних відносин без укладення шлюбу; 5) встановлення факту родинних відносин; 6) визнання права на одержання виплат в порядку спадкування, а також отримання недоотриманих коштів різного характеру; 7) розпорядження кріоконсервованим біологічним матеріалом; 8) визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, 9) забезпечення позову, про визнання шлюбу неукладеним тощо, але вони не є чисельними.

Таким чином, з огляду на судову практику, найбільш поширеними проблемами є проблеми встановлення фактів, що мають юридичне значення і насамперед, встановлення факту смерті.

Проблеми спадкування взагалі є у науковій літературі достатньо дослідженими. Так, зокрема, це праці М. Бориславської [3], В.В. Васильченко [4, 5], І.І. Главач-Хомин, [6] І. В. Жилінкової [7], Ю.О. Заїки [8], Л.В. Козловської [9], О.Є. Кухарєва [10, 11], В.І. Крата [12, 13], Л.В. Лещенко [14], В.П. Маковія [15], Ю. Орзіха [16], Н.М. Оксанюк [17], Х.З. Піцик [18], О.П. Печеного [29, 20], Є.О. Рябоконь [21], І.В. Спасибо-Фатєєвої [22, 23], Д.С. Січко [24], Н.Б. Солтис [25], С.Я. і Є.І. Фурса [26] та ін.

Проблемам спадкового права, що виникають під час війни, присвячено не так уже й багато праць, хоча вони і є. Так, зокрема, ці проблеми стали предметом дослідження таких науковців, як Д. Груба [27], М.С. Долинська [28], Ю.О. Заїка [29], О.О. Кармаза [30], О.Є. Кухарєв [31, 32], В.П. Маковій [33], О.П. Печений [34], В.І. Теремецький [35], Н.В. Фомічова [36] та ін.

Однак аналіз останніх досліджень свідчить про відсутність у них уваги саме до тих спадкових правовідносин, які виникають у разі смерті військовослужбовця і найбільш поширених проблем, які зустрічаються у судовій практиці. Зокрема тих, що стосуються фактів, які мають юридичне значення для спадкових правовідносин.

Метою є дослідження судової практики, яка склалася стосовно справ про встановлення факту смерті військовослужбовця і визначення проблем, що при цьому виникають.

Результати дослідження. Як роз'яснив Пленум Верховного Суду України у постанові № 5 від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» [37] в порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, якщо: згідно з законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян; чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення; заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право.

При дотриманні цих умов суд відповідно до ст. 364 ЦПК України вправі встановлювати наступні юридичні факти: 1) родинних відносин між фізичними особами; 2) перебування фізичної особи на утриманні; 3) каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; 4) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; 5) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; 6) належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з прізвищем, ім'ям, по батькові, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті; 7) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження; 8) смерті особи

в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті; 9) смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

У ст. 315 ЦПК України наведено приблизний перелік фактів, що мають юридичне значення, які можуть бути встановлені судом в порядку окремого провадження. При дотриманні зазначених вище умов суд вправі встановлювати й інші факти.

Відповідно до частин 3, 4 ст. 49 ЦК України державній реєстрації підлягають народження фізичної особи та її походження, громадянство, шлюб, розірвання шлюбу у випадках, передбачених законом, зміна імені, смерть. Реєстрація актів цивільного стану провадиться відповідно до закону. Народження фізичної особи та її походження, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, шлюб, розірвання шлюбу, зміна імені, смерть підлягають обов'язковому внесенню до Державного реєстру актів цивільного стану громадян в органи юстиції в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Під час проведення бойових дій неможливо отримати у загальному порядку документи, передбачені ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану [38]», ст. 5 Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні», затверджених наказом Міністерства юстиції України 18.10.2000 р. № 52 в редакції наказу Міністерства юстиції України 18.12.2010 р. № 3307/5 (лікарське свідоцтво про смерть, фельдшерська довідка про смерть) [39] та зареєструвати факт смерті померлої особи у встановленому законом порядку.

Саме тому зазначена категорія справ є найбільшою, оскільки без встановлення такого факту неможливо здійснити права, пов'язані зі смертю спадкодавця, зокрема, право спадкування.

Встановлення факту, що має юридичне значення, щодо загибелі військовослужбовця під час захисту Батьківщини внаслідок збройної агресії РФ проти України можливе лише у судовому порядку, оскільки законодавець не визначив іншого, позасудового способу встановлення причинно-наслідкового зв'язку між смертю військовослужбовця та військовою агресією російської федерації. Від встановлення факту загибелі військовослужбовця при виконанні військової служби внаслідок збройної агресії залежить виникнення та реалізація особистих та майнових прав заявника як члена сім'ї загиблого військовослужбовця.

Аналіз судової практики з цієї категорії справ дозволяє зробити висновок, що йдеться про такі рішення: про встановлення факту смерті; оголошення померлим; про встановлення факту смерті в певний час; про оголошення особи померлою за особливих обставин, пов'язаних із захистом Вітчизни під час виконання обов'язків військової служби; про оголошення фізичної особи загиблою; про встановлення факту смерті під час виконання бойового (службового) завдання з відсічі військової агресії російської федерації.

Аналіз наявної судової практики свідчить про уважне ставлення суду до проблем встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Відповідно до Листа Верховного Суду України від 01.01.2012 р. громадянин може бути оголошений в судовому порядку померлим у разі встановлення обставин, на підставі яких суд робить вірогідне припущення про смерть громадянина. Правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, що настають у разі смерті. Особливістю цієї категорії справ є те, що висновок суду про оголошення громадянина померлим ґрунтується на юридичному припущенні смерті особи, коли немає доказів про факт його смерті. Оголошення судом громадянина померлим усуває невизначеність у правовідносинах, для яких це має значення. Верховний Суд зазначає, що специфіка спадкування у випадку оголошення безвісти відсутньої особи померлою пов'язана передусім із відкриттям спадщини.

Відповідно до норм цивільного законодавства фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом померлою. Зазначене рішення приймається після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій.

Водночас, враховуючи конкретні обставини, суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше як через шість місяців від дня закінчення воєнних дій. Після прийняття судом рішення про визнання особи померлою з'являються підстави вести мову про відкриття спадщини. Часом відкриття спадщини буде день, з якого особа оголошена померлою, тобто від дня набрання законної сили рішенням суду. За загальним правилом, від вказаного моменту особа отримує право на прийняття спадщини протягом шести місяців [40].

Відповідно до ч. 1 ст. 306 ЦПК України у заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою повинно бути зазначено: для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою; обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або обставини, що дають підставу припустити її загибель від певного нещасного випадку.

Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців. Фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті (частини 2, 3 ст. 46 ЦК України).

Статтею 47 ЦК України встановлено правові наслідки оголошення фізичної особи померлою, зокрема: правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті, однак спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати протягом п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини. Нотаріус, який видав спадкоємцеві свідоцтво про право на спадщину на нерухоме майно, накладає на нього заборону відчуження [41]. Тому Міністерство оборони, яке виступає найчастіше у якості відповідача, у всіх спірних випадках наголошує саме на застосуванні ст. 46, а не 315 ЦК України.

При цьому, оскаржування рішення суду на підставі неналежного обрання позивачем способу захисту не дають передбачених законом підстав для скасування рішення. Так, зокрема у Постанові Вінницького апеляційного суду від 09.05.2024 по справі 152/1474/23 про встановлення факту смерті під час виконання бойового (службового) завдання з відсічі військової агресії російської федерації зазначається, що доводи апеляційної скарги зводяться до посилення Міністерства оборони України на те, що належним способом захисту права заявниці є не встановлення факту смерті її чоловіка, а оголошення його померлим у порядку, визначеному статтею 46 ЦК України, з дотриманням строків, визначених цією статтею.

У постанові Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 05.12.2022 р. в справі №490/6057/19-ц, на яку покликався суд першої інстанції, вказано, що встановлення факту, що має юридичне значення, щодо загибелі військовослужбовця під час захисту Батьківщини внаслідок збройної агресії російської федерації проти України можливе лише у судовому порядку, оскільки законодавець не визначив іншого, позасудового способу встановлення причинно-наслідкового зв'язку між смертю військовослужбовця та військовою агресією російської федерації. Від встановлення факту загибелі військовослужбовця при виконанні військової служби внаслідок збройної агресії російської федерації проти України залежить виникнення та реалізація особистих та майнових прав заявника як члена сім'ї загиблого військовослужбовця. Тобто, відповідний юридичний факт має індивідуальний характер, оскільки породжує правові наслідки лише для заявника, а саме: отримання загиблим статусу жертви міжнародного збройного конфлікту з подальшим отриманням членами сім'ї загиблого допомоги від гуманітарних організацій та можливості звернення членів сім'ї загиблого до міжнародних судів із відповідними вимогами.

Таким чином у цій справі заявники обрали передбачений процесуальним законом спосіб захисту свого права шляхом встановлення факту, що має юридичне значення, на підставі статей 315, 317 ЦПК України, який за встановлених обставин цієї справи (смерть ОСОБА_5 настала за конкретних обставин, у конкретному місці, у конкретну дату, і час) є ефективним, що також узгоджується із правовими висновками Верховного суду, викладеними у постановках від 26 лютого 2024 року у справі № 686/9938/23, від 10 квітня 2024 року у справі № 274/3135/23, від 25 квітня 2024 року у справі № 278/970/23.

Доводи апеляційної скарги в їх сукупності зводяться до незгоди з висновками суду першої інстанції та не дають передбачених законом підстав для скасування оскаржуваного рішення, яке відповідає вимогам законності та обґрунтованості.

Інших доводів, зокрема щодо встановлених судом фактичних обставин цієї справи по суті, апеляційна скарга не містить [42].

У іншій справі, також у касаційній інстанції по встановленню факту смерті військовослужбовця, було встановлено, що Міністерство оборони України вважає, що під час вирішення справи судами було неправильно застосовано положення статті 315 ЦПК України та не застосовано положення статті 46 ЦК України, яка підлягала застосуванню у спірних правовідносинах, у зв'язку з чим суди дійшли неправильних висновків про можливість встановлення факту смерті ОСОБА_2. Оскільки воєнні дії на території України ще тривають, відлік шестимісячного строку згідно ст. 46 ЦПК ще не розпочався, а тому звернення заявниці до суду з цією заявою є передчасним.

Крім того, Міністерство оборони України звертає увагу на те, що суди не дослідили у повному обсязі всі обставини справи та наявні докази, винесли рішення про факт встановлення смерті ОСОБА_2 за матеріалами службового розслідування, в якому зазначено, що він вважається зниклим безвісті. Підставою для встановлення смерті є наявність біологічних матеріалів (останків ОСОБА_2), які б підтвердили, що настала смерть, або інші матеріали (документи), на які можливо було б послатися. Достатніх доказів, які б могли підтвердити смерть ОСОБА_2, позивач не надав.

На думку Міністерства оборони України доказами на підтвердження смерті військовослужбовця можуть бути: довідка про загибель, видана командуванням військової частини; повідомлення про смерть, видане територіальним центром комплектування та соціальної підтримки; колективний акт про настання смерті, складений на місці загибелі та завірений командиром військової частини, інші докази. Міністерство оборони посиляється на те, що у справі вбачається існування спору про право, а тому справа не може розглядатися у порядку окремого провадження.

У мотивувальній частині Верховний Суд зазначив наступне.

Статтею 317 ЦПК України передбачено особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України та встановлено, що заява про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана членами сім'ї померлого, їхніми представниками або іншими заінтересованими особами (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси) до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника. Справи про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду.

Верховний Суд, звертає увагу, що вирішуючи справи про встановлення факту смерті особи, суди мають зважати на виняткове значення цього факту, з огляду на правові наслідки, пов'язані з ним.

Вирішуючи в окремому провадженні справи про встановлення факту смерті особи, зокрема після 24 лютого 2022 року на тимчасово окупованій території України, під час

ведення бойових дій, суди не можуть ігнорувати обставини, в яких опинилися заявники після повномасштабного військового вторгнення держави-агресора на територію України та об'єктивні складнощі, які можуть виникнути у них при наданні доказів на підтвердження відповідного факту. У постановях від 26.04.2023 р. у справі № 337/3725/22, від 29.03.2023 р. у справі № 753/8033/22 Верховний Суд дійшов висновків, що підставою для встановлення факту смерті є підтверджені доказами обставини, які свідчать про смерть громадянина в певний час і за певних обставин. Доказами, що підтверджують факт смерті особи в умовах воєнного стану або на тимчасово окупованій території України, можуть бути зокрема письмові докази; речові докази, у тому числі звуко- і відеозаписи; висновки експертів; копії лікарського свідоцтва/довідки про смерть; показання свідків, що можуть підтвердити ті обставини, на які посилається заявник; довідки з військкомату або від командира військової частини (у випадку загибелі військовослужбовців); заяви до правоохоронних органів про зникнення особи, в тому числі при обставинах, що загрожували їй смертю.

Суд зазначає, що вочевидь вказаний перелік доказів не є вичерпним та може бути конкретизований у кожній справі залежно від встановлених у ній обставин.

Подібні висновки висловлені у постанові Верховного Суду від 25.10.2023 р. у справі № 607/1612/23 (провадження № 61-6323св23) [43].

Висновки. Підсумовуючи дослідження, зазначимо, що аналіз судової практики, що склалася з відповідної категорії справ, дає підстави для висновку, що суди, застосовуючи норми права, керуються також і вимогами справедливості, враховуючи обставини, в яких опинилися заявники після повномасштабного військового вторгнення держави-агресора на територію України та об'єктивні складнощі, які можуть виникнути у них при наданні доказів на підтвердження відповідного факту.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях: Указ Президента України, затверджений Верховною Радою України 24.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
3. Бориславська М. Суб'єкти спадкового правонаступництва та суб'єкти (учасники) спадкових правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2019. Том 18. № 3 (71). С. 136–157.
4. Васильченко В.В. Коментар та постатейні матеріали до законодавство України про спадкування. Х.: Одиссей, 2007. 480 с.
5. Васильченко В.В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права. *Право України*. 2003. № 7. 138 с.
6. Главач-Хомин І. І. Учасники спадкових правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ. 2017. 230 с.
7. Жилінкова І. В. Актуальні питання спадкового права : матеріали до семінару. Харків : Ксинон, 2009. 38 с.
8. Заїка Ю. О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. К., 2007. 33 с.
9. Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2015. 448 с.
10. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві : монографія. Київ : Алерта, 2019. 498 с.
11. Кухарев О. Є. Спадкове право України. Навчальний посібник. К.: Алерта, 2013. 328 с.
12. Крат В. І. Спадкування права на вклад у банку (фінансовій установі). *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2015. №5 (83). С. 28-36.
13. Крат В. І. Включення до складу спадщини окремих прав та обов'язків. *Нотаріат для вас*. 2010. № 1–2. С. 123–124.

14. Лещенко Л.В. Склад спадщини за цивільним законодавством України. Автореферат ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2015. 20 с.
15. Маковій В. П. Строки прийняття спадщини в цивільному праві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 1. С. 72–75.
16. Орзіх Ю. Спадкування за законом: коментар до законодавства України. *Юридичний вісник*. 2013. №2. URL: <https://www.academia.edu/12120697/>
17. Оксанюк Н. М. Класифікація принципів спадкування. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 151–155.
18. Піщик Х. З. Права та обов'язки спадкоємців та спадкодавця при спадкуванні за законом. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2012. 16 с.
19. Печений О. П. Деякі проблеми спадкового права. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті Василя Пилиповича Маслова «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства»* (м. Харків, 25 лютого 2011 р.). Харків, 2011. С. 230–233.
20. Печений О. П. До питання про особливості спадкових правовідносин. *Проблеми законності: зб. наук. пр.* Харків, 2015. Вип. 129. С. 99–103.
21. Рябоконь Є. О. Спадкове правовідношення в цивільному праві. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2002. 20 с.
22. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 12 : 23. Спадкове право. За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х. : ФОП Колісник А. А., 2009. 544 с.
23. Спадкове право: крізь призму судової практики : монографія. За ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 536 с.
24. Січко Д.С. Проблемні питання спадкування особистих майнових і немайнових прав: цивільно-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 49-53.
25. Солтис Н. Б. Житлові права у спадкових правовідносинах : монографія. К. : Ред. журн. «Право України», 2013. 172 с.
26. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Спадкове право. Теорія та практика. К. : Атіка, 2002. 496 с.
27. Груба Д. Воєнна спадщина: особливості спадкування під час воєнного стану. *pravo.ua* : сайт. 09.05.2022. URL: <https://pravo.ua/voenna-spadshchyna-osoblyvistispadkuvannia-rid-chas-voiennoho-stanu/>
28. Долинська М.С. Заповіт як підстава спадкування під час воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2023. Вип. 78: ч. 1. С. 166-171.
29. Заїка Ю.О. Виконання спадкового договору в умовах воєнного часу. *Приватне право в умовах війни: Матеріали Всеукр. наук. конф.* (Одеса, 15 листопада 2022 р.). За ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитоновна, д.ю.н., проф. І.В. Давидової. НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 41-44.
30. Кармаза О. О. Захист спадкових прав громадян в умовах воєнного стану: проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Реалізація та захист цивільних прав в умовах воєнного стану. Матвєєвські цивілістичні читання : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 14 жовт. 2022 р.) / В. В. Цюра, В. О. Бажанов, Б. С. Щербина та ін. ; відп. ред. В. В. Цюра. Київ, 2022. С. 66–69.
31. Кухарев О. Є. Актуальні аспекти здійснення спадкоємцями права на прийняття спадщини в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 222–225. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/50>
32. Кухарев О.Є. Проблеми здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovikh-prav-v-umovakh-voennogo-stanu>

33. Маковій В.П., Якимець О.І., Книш З.І. Правове регулювання спадкових відносин під час воєнного стану. *Вісник ХНУВС – Bulletin of KhNULA*. 2022. № 4 (99). С. 93–107.
34. Печений О. П. Війна як фактор впливу на спадкові правовідносини. *Юридичний вісник України*. 2022. № 12–15. С. 18–19.
35. Теремецький В. І. Сучасні проблеми спадкового права України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 14. С. 99–106.
36. Фомічова Н. В. Визначення строків у спадковому праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип 33. С. 143–148.
37. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text>
38. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01.07.2010 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T102398?ed=2019_12_03&pravo=1#!
39. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : Наказ Міністерства юстиції України 18.10.2000 року № 52 в редакції наказу Міністерства Юстиції України 18.12.2010 року № 3307/5. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/REG4940?an=821124>
40. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду по справі № 686/9938/23 від 26.02.2024 р. URL: <https://opendatabot.ua/court/117277289-8696eb53df78b14cddc694ddb0064199>
41. Рішення Тернопільського районного суду Тернопільської області від 30.05.2024 р. у справі № 607/9983/24. URL: <https://opendatabot.ua/court/119631950-1f8d2751eb32e8ac4350f2b9ce134aa4>
42. Постанова Вінницького апеляційного суду від 09.05.2024 р. по справі № 152/1474/23 про встановлення факту смерті під час виконання бойового (службового) завдання з відсічі військової агресії російської федерації. URL: <https://opendatabot.ua/court/118966176-05c2da283728279937d8195a63df8c74>
43. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 24.04.2024 р. у справі № 756/5840/23 про встановлення факту смерті. URL: <https://opendatabot.ua/court/118688757-a928e1844bfa13a808d1828bb2533cfa>

